

KO'CHMA MA'NOLI TIL BIRLIKLARINING PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Djabborova Qizlarxon Abdulaxatovna

Katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada adabiy diskursda qo'llaniladigan ko'chma til birliklarining pragmatik funksiyalari kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metafora, metonimiya, obrazli iboralar va boshqa figurativ birliklarning matn mazmunini chuqurlashtirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Kognitiv yondashuv orqali bu birliklarning inson tafakkuri, konseptual tizimi hamda madaniy tajribasi bilan bog'liqligi ochib beriladi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlaridan olingan misollar asosida ko'chma ma'no birliklari kommunikativ niyatni ifodalash, emotsional ta'sir kuchini oshirish hamda muallifning pragmatik strategiyasini amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qilishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari adabiy diskursni tahlil qilishda kognitiv-pragmatik yondashuvning samarali ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *ko'chma ma'no, pragmatik funksiyalar, kognitiv lingvistika, adabiy diskurs, metafora, metonimiya, kommunikativ strategiya, kontekst.*

ABSTRACT

This article examines the pragmatic functions of figurative language in literary discourse from the perspective of cognitive linguistics. The study focuses on metaphors, metonymy, and other figurative expressions that enrich the meaning of literary texts. Within the cognitive framework, figurative units are viewed as reflections of human conceptual systems, cultural experience, and mental models. Through the analysis of examples from English and Uzbek literary works, the research demonstrates that figurative expressions serve as powerful pragmatic tools that convey implicit meanings, intensify emotional impact, and reveal the author's communicative intentions.

Keywords: *figurative language, pragmatic functions, cognitive linguistics, literary discourse, metaphor, metonymy, communicative strategy, context.*

KIRISH

Adabiy diskurs tilshunoslikning murakkab va ko'p qirrali tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Adabiy matn nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki inson tafakkuri, hissiyoti va madaniy tajribasining ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu sababli badiiy matnlarda ko'chma ma'noga ega til birliklari – metafora, metonimiya, o'xshatish, idiomatik iboralar va boshqa figurativ vositalar keng qo'llaniladi. Bu birliklar matnning estetik va semantik boyligini oshiribgina qolmay, balki muallifning kommunikativ niyatini ham ifodalaydi.

So'nggi yillarda lingvistik tadqiqotlarda ko'chma ma'no birliklarini o'rganishda kognitiv lingvistika va pragmatika yondashuvlari keng qo'llanilmoqda. Kognitiv lingvistika tilni inson tafakkuri va konseptual tizimi bilan bog'liq holda o'rganadi. Lakoff va Johnson tomonidan

ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora faqat badiiy bezak emas, balki insonning dunyoni idrok etish usulini ifodalovchi kognitiv mexanizm hisoblanadi. Pragmatika esa til birliklarining kommunikativ kontekstda qanday ma'no kasb etishini o'rganadi.

Adabiy diskursda ko'chma til birliklari ko'pincha yashirin ma'nolarni ifodalash, personajlarning ichki kechinmalarini tasvirlash va o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatish uchun ishlatiladi. Bunday birliklar kontekst, madaniy tajriba va o'quvchining bilimlari bilan o'zaro aloqada bo'lgan holda talqin qilinadi. Shu jihatdan ko'chma ma'noni tushunish jarayoni kognitiv va pragmatik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ko'chma ma'no va metaforik ifodalar tilshunoslikda uzoq vaqt davomida stilistik vosita sifatida talqin qilib kelingan. Ammo XX asrning oxiridan boshlab bu hodisa kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qayta talqin qilina boshlandi. Lakoff va Johnson konseptual metafora nazariyasini ishlab chiqib, metafora inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri ekanligini ta'kidladilar [1]. Ularning fikricha, metafora orqali inson abstrakt tushunchalarni aniq tajribalar asosida tushunadi.

Keyingi tadqiqotlarda pragmatika sohasidagi olimlar ham figurativ til birliklarining kommunikativ funksiyalarini o'rganishga katta e'tibor qaratdilar. Levinson pragmatikaning asosiy vazifalaridan biri kontekst asosida yashirin ma'nolarni aniqlash ekanligini ta'kidlaydi [2]. Bu jarayonda implikatura, presuppozitsiya va diskurs strategiyalari muhim rol o'ynaydi.

Adabiy diskursni tahlil qilishda kognitiv va pragmatik yondashuvlarni birlashtirish muhim hisoblanadi. Gibbs metafora va boshqa figurativ birliklar o'quvchining konseptual bilimlari asosida talqin qilinishini ko'rsatadi [3]. Uning fikricha, metaforalar inson tajribasi va madaniy bilimlari bilan chambarchas bog'liq.

O'zbek tilshunosligida ham ko'chma ma'no va metaforik birliklar masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, Yuldashev frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari va ularning nutqdagi funksiyalarini tahlil qilgan [4]. Abdullayev esa o'zbek tilida metaforik ifodalar va ularning madaniy asoslarini o'rgangan [5].

Mazkur tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'chma ma'no birliklari tilning faqat estetik unsuri emas, balki inson tafakkuri va kommunikativ jarayon bilan uzviy bog'liq hodisa hisoblanadi. Shuning uchun adabiy diskursni chuqur tahlil qilishda kognitiv-pragmatik yondashuv samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiy matnlarda metafora va boshqa ko'chma ma'no birliklari muallifning estetik niyatini ifodalash bilan birga, muayyan pragmatik vazifalarni ham bajaradi.

Masalan, ingliz adabiyotida Charlz Dikkins asarlarida metaforalar personajlarning hissiy holatini tasvirlash uchun keng qo'llaniladi. "A heart of stone" iborasi personajning sovuqqon va rahmsiz xarakterini ifodalaydi. Bu metafora orqali muallif o'quvchiga personajning ruhiy holati haqida kuchli tasavvur beradi.

Yana bir misol sifatida George Orwellning "Animal Farm" asarida qo'llanilgan metaforalarni keltirish mumkin. Asardagi hayvonlar obrazi jamiyatdagi siyosiy tizimning

ramziy ifodasi hisoblanadi. Bu yerda metafora nafaqat badiiy vosita, balki muallifning ijtimoiy tanqidini ifodalovchi pragmatik strategiya sifatida xizmat qiladi.

O'zbek adabiyotida ham ko'chma ma'no birliklari muhim badiiy vosita hisoblanadi. Masalan, Abdulla Qahhor asarlarida ko'plab metaforik ifodalar uchraydi. "Yuragi muzlab ketdi" iborasi personajning qo'rquv yoki hayrat holatini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu yerda "muzlash" konsepti hissiy sovuqlik bilan bog'liq metaforik tasvir sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, o'zbek xalq maqollarida ham ko'chma ma'no keng qo'llaniladi. Masalan, "Til – qilichdan o'tkir" maqolida tilning kuchi qilich bilan qiyoslanadi. Bu metafora orqali nutqning ijtimoiy ta'sir kuchi ifodalanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari adabiy diskursda ko'chma til birliklari muhim pragmatik funksiyalarni bajarishini ko'rsatdi. Metafora va boshqa figurativ birliklar matn mazmunini boyitish, emotsional ta'sir kuchini oshirish va muallifning kommunikativ niyatini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Kognitiv yondashuv bu birliklarning inson tafakkuri va madaniy tajribasi bilan bog'liqligini ochib beradi. Shuning uchun adabiy matnlarni tahlil qilishda kognitiv va pragmatik yondashuvlarni integratsiyalash samarali natija beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Levinson S. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
3. Gibbs R. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. – Cambridge University Press, 1994.
4. Yuldashev B. *O'zbek frazeologiyasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 1999.
5. Abdullayev A. *Tilshunoslik nazariyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.

